

uwagę na wiele nie opracowanych dotychczas problemów badawczych, funkcjonujących jedynie w sferze stereotypów i utartych sądów, jak np. nie opracowane dotąd zagadnienie edukacji domowej dziewcząt na ziemiach polskich w dobie niewoli narodowej.

Grażyna Karłowska

¹ S. Bylina, W. Urban, *Kobiety staropolskie. Osiągnięcia historiograficzne i problemy badawcze*, Kie-

leckie Studia Historyczne 9, 1991, s. 133-148; A. Kusiak, *O kobiecej historiografii*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 1-2.

² *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, red. W. Jamrozek, D. Żołądź-Strzelczyk, Poznań 1998.

³ D. Żołądź-Strzelczyk, W. Jamrozek, *Studia z dziejów edukacji kobiet na ziemiach polskich*, Poznań 2001, s. 138.

Źródła do dziejów wychowania w rodzinie polskiej w XIX i początkach XX wieku, wybór i opracowanie A. Denisiuk, K. Jakubiak, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2001, ss. 290

W roku 2001, nakładem Wydawnictwa Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, ukazały się źródła do dziejów wychowania w rodzinie polskiej. Obszerna, bo licząca 290 stron druku publikacja, przedstawia problematykę dotyczącą rodziny polskiej jako środowiska wychowawczego, a także różne aspekty wychowania w rodzinie polskiej w świetle dostępnych źródeł z analizowanego okresu. Cezury czasowe pracy zostały zawarte już w tytule i obejmują wiek XIX i początek wieku XX.

Wyboru i opracowania źródeł dokonali dwaj historycy wychowania, pracownicy Zakładu Historii Myśli i Doktryn Pedagogicznych Instytutu Pedagogiki Akademii Bydgoskiej – Andrzej Denisiuk i Krzysztof Jakubiak. Warto więc podkreślić, iż ani jedno ze źródeł nie zostało dobrane w sposób przypadkowy, z pozycji biernego jedynie odbiorcy treści źródłowych, jako że obaj redaktorzy biorą czynny i aktywny udział w nauczaniu i kształceniu studentów z zakresu dziejów wychowania w rodzinie (w Akademii Bydgoskiej do programu studiów na kierunku pedagogika wprowadzono bowiem fakultatywny przedmiot: dzieje wychowania w rodzinie). Nie można przeto redaktorom omawianej pracy zarzucić braku rozeznania, umiejętności wyboru i analizy spraw rzeczywicie najważniejszych. Nie można im także zarzucić braku doświadczenia, co do doboru odpowiednich materiałów źródłowych, jak i jednostronności w ujmowaniu przedstawianej prob-

lematyki. Świadczy to z całą pewnością o wysokiej erudycji redaktorów analizowanej pracy, doskonale orientujących się w istniejącej literaturze źródłowej i stanie badań dotyczących jej przedmiotu.

„Źródła do dziejów wychowania w rodzinie polskiej w XIX i początkach XX wieku” trzeba oceniać nie tylko jako próbę systematycznego przedstawienia dorobku źródłowego dotyczącego analizowanej problematyki wychowania w rodzinie, ale także jako propozycję dla praktycznego ich wykorzystania w nauczaniu historii wychowania przez wszystkich nauczycieli akademickich tego przedmiotu, a przede wszystkim studentów.

Praca A. Denisiuka i K. Jakubiaka jest spojrzeniem na zagadnienie wychowania w rodzinie polskiej przez pryzmat dostępnych źródeł z okresu XIX i początku XX wieku, w powiązaniu z takimi istotnymi uwarunkowaniami, jak przemiany polityczne, kulturowe, społeczno-ekonomiczne, myśl pedagogiczna i praktyka wychowawcza.

Materiały źródłowe, stanowiące meritum omawianej pracy, obejmują literaturę naukową i szeroko rozumianą publicystkę pedagogiczną pochodzącą z wieku XIX i początku wieku XX. Składają się na nią głównie fragmenty prac wybitnych pedagogów analizowanego okresu (np. Ewarysta Estkowskiego, Janusza Korczaka, Anieli Szczywny), socjologów, fragmenty szkiców pedagogicznych i literatury wspomnieniowej (zawiera-

jące wątki dotyczące wychowania i nauczania w rodzinie), a także publikacje i artykuły z czasopism pedagogicznych i rodzinnych (takich jak: „Szkoła Polska”, „Dziecko”, „Ruch Katolicki”, „Rodzina i Dziecko”, „Życie Dziecka”, „Dziecko i Matka”, „Nowe Tory”, „Ruch Pedagogiczny”, „Wychowanie w Domu i Szkole”, „Głos Rodziców”, „Przewodnik Społeczny”), wreszcie fragmenty poradników pedagogicznych dla rodziców i nauczycieli.

Omawiana praca składa się z siedmiu części. Poprzedzone one zostały krótkim wstępem, w którym podkreślono istnienie relacji i związków dotyczących treści prac i zawartych w nich uniwersalnych prawd, zarówno w czasach ich autora, jak i w czasach współczesnych odbiorców. Podczas lektury piśmiennictwa pedagogicznego konieczne jest, jak wskazują sami redaktorzy, przyjęcie kryterium historycznego, socjologicznego i kulturowego.

Niewątpliwą zaletą charakteryzowanej pracy jest fakt, iż każda z jej części poprzedzona jest omówieniem kręgu tematycznego, którego dotyczy, a także krótką charakterystyką zawartych w danej części materiałów źródłowych. Umożliwia to czytelnikowi lepsze zrozumienie ich treści, odpowiednie ukierunkowanie dokonywanej interpretacji i wyciągnięcie właściwych wniosków.

Warto jest przedstawić czytelnikowi poszczególne rozdziały prezentowanej pracy, które wyszczególnione zostały z uwagi na istotę i funkcję rodziny jako środowiska wychowawczego, społeczno-kulturowe uwarunkowania życia i wychowania w rodzinie, ujęcie dzieciństwa i rodziny w literaturze wspomnieniowej, funkcje, metody wychowania w rodzinie, zagadnienia nauczania domowego, wreszcie relacje rodzina-szkola. Źródła do każdej ze wskazanych części dobrane są w doskonały sposób, wszechstronnie i z różnych punktów widzenia ukazują problematykę, której dotyczą. Pozwala to odbiorcy na poznanie pełnego i wielostronnego obrazu analizowanego w danym rozdziale zagadnienia.

Koniecznym wydaje się zatem podkreślenie, iż zakres problematyki poruszanej w pracy wymagał od jej redaktorów zgromadzenia dużej ilości materiałów źródłowych, zawartych w różnorodnych publikacjach pedagogicznych XIX i początku XX wieku i dokonania gruntownego ich rozpo-

znania po to, by uzyskać syntezę wiedzy o analizowanych zagadnieniach i co istotniejsze, dokonać wyboru tych najważniejszych i najbardziej adekwatnych dla danego zagadnienia. Fakty te z pewnością sprawiają, iż publikacja robi wrażenie dobrze przygotowanej, wiarygodnej i cennej dla czytelnika lektury.

W części pierwszej, dotyczącej istoty i funkcji rodziny jako środowiska wychowawczego, zamieszczonych zostało trzynaście szkiców z lat 1849-1937. Zostały one dobrane tak, iż nie dotyczą jedynie rodziny i jej funkcji wychowawczych, ale większość z prezentowanych autorów łączy ten proces z problemami kultury, państwa, nauki, szkoły. Pozwala to odbiorcy spojrzeć na problem wychowania w rodzinie przez pryzmat świata zewnętrznego (s. 11). Przeczytać tu można m.in. o celach, zadaniach, organizacji wychowania i nauczania domowego dziecka, o życiu rodzinnym robotnika polskiego, nauczycielu elementarzysty, relacji rodzina-państwo, kryzysie rodziny nowoczesnej, a także o różnych aspektach wychowania chrześcijańskiego.

Część druga dotyczy społeczno-kulturowych uwarunkowań życia i wychowania w rodzinie. Przedstawione zostają tutaj cztery fragmenty rozpraw i artykułów (Floriana Znanięckiego, Jana Płatka, Tadeusza Siwonia i Zdzisława Dębickiego), reprezentujących różne kierunki socjologicznej wizji wychowania. Odnaleźć tu można rozważania dotyczące społeczeństwa wychowującego, rodziny wiejskiej i małomiasteczkowej jako środowiska wychowawczego, a także wpływu czynników ekonomicznych na życie rodzinne.

Część trzecia zatytułowana została „Dzieciństwo i rodzina w literaturze wspomnieniowej”. Pamiętniki i wspomnienia są bowiem, jak podkreślają redaktorzy omawianej pracy, źródłami, które umożliwiają ustalenie związków między treściami politycznymi, społecznymi, kulturowymi, religijnymi – wpisanymi w dzieło przez pamiętnikarza – a procesami społecznymi zachodzącymi w danym miejscu i czasie (s. 138). Ukazany tu zostaje (przez pryzmat pięciu fragmentów pamiętników z różnych okresów, środowisk i regionów kraju), proces wychowania w rodzinie, uwikłany we wskazane wyżej warunki polityczne, społeczne, kulturowe i religijne.

W części czwartej redaktorzy skupili się na wskazaniu źródeł mówiących o funkcjach

wychowawczych rodziców. Zamieszczone tu części mają charakter poradnikowy. Wskazują rodzicom ich powinności wychowawcze, pozwalają zrozumieć potrzeby i zachowania dziecka, przestrzegają przed błędami wychowawczymi, wreszcie wskazują na pożądane, z punktu widzenia pedagogiki i psychologii, wzory postaw i zachowań rodzicielskich (s. 170). Redaktorki przytaczają tu pięć fragmentów tekstów, dotyczących głównie powinności matki w realizacji zadań wychowawczych, ale także, choć w późniejszym okresie życia dziecka, powinności ojca.

W części piątej omawianej pracy przytoczone zostały cztery źródła dotyczące mamek, nauki domowej i nauczycieli domowych. Teksty zostały dobrane w taki sposób, że poruszają większość problemów dotyczących zagadnienia nauki domowej dziecka. Mówią one bowiem o kryteriach doboru, cechach, zadaniach, a także wykształceniu i przygotowaniu nauczycieli domowych, ich stosunkach z rodzicami – pracodawcami i podopiecznymi, nie pomijając palących problemów i niedomagań nauki domowej (s. 198). Osobno mowa jest tu także o istocie, metodach, warunkach pracy domowej uczniów uczęszczających do szkół, roli rodziców i korepetytorów w procesie kształcenia.

Rozdział szósty dotyczy metod wychowania w rodzinie. Oparty na siedmiu fragmentach prac źródłowych, omawia problematykę karności, posłuszeństwa, dyscypliny w domu rodzicielskim (zarówno w odniesieniu do dzieci młodszych, objętych nauczaniem elementarnym w domu, jak i starszych, uczących się w szkołach), wskazuje na rolę atmosfery panującej w rodzinie. Większość prezentowanych źródeł ma charakter poradnikowy, zawiera szereg wskazań i propozycji rozwiązań praktycznych dotyczących problematyki rozdziału.

Część siódma, ostatnia, dotyczy relacji rodzina – szkoła. W Polsce dopiero po 1918 roku szkoła mogła rozwijać się niezależnie od władz zaborczych, konieczna była więc jej współpraca i integracja z różnymi środowiskami kulturalno-oświatowymi i wychowawczymi, a więc i z rodziną. Z przytoczonych tu czterech artykułów wynika, co podkreślają autorzy omawianej pracy, iż problem wzajemnych relacji między szkołą a rodziną ma charakter wielostronny: historyczny, kulturowy, psychologiczny, pedagogiczny i organizatorski (s. 353).

Istotną zaletą omawianej pracy jest jej przejrzystość i czytelność. Układ jej stworzony jest w taki sposób, by odbiorca mógł w prosty sposób odnaleźć interesujące go zagadnienie. Jest on bowiem ułożony problemowo. Nie można tutaj oceniać języka pracy, ponieważ jest to język autorów przytaczanych źródeł, pochodzących z XIX i początku XX wieku. Natomiast język, którego używają autorzy – redaktorki pracy, zawarty we wstępie, czy we wprowadzeniach do każdego z rozdziałów, jest prosty i zrozumiały dla przeciętnego czytelnika.

Ukazanie się tego typu publikacji świadczy o potrzebie pogłębionych badań i rozważań nad problematyką wychowania i nauczania w rodzinie polskiej XIX i XX wieku. Źródła te i prezentowane w nich zagadnienia są rzetelnym przyczynkiem i cenną pomocą dla dalszych badań i stanowią istotny, choć z całą pewnością nie ostatni krok do pełnego rozpatrzenia i zanalizowania omawianego zagadnienia.

Wartość poznawcza analizowanych źródeł jest z pewnością znaczna. I to nie tylko dla studentów czy nauczycieli historii wychowania. Wiedza bowiem o rodzinie, jako środowisku wychowawczym, niezbędna jest dla wszystkich pedagogów, nauczycieli, wychowawców, a także, jak podkreślają sami redaktorki, dla przedstawicieli innych zawodów, których działalność dotyka spraw wychowania młodego pokolenia.

Monika Nawrot